

journaal een boeiend — ik zou haast zeggen beklemmend — beeld van de koloniale samenleving in Nederlands-Indië aan de vooravond van de catastrofe. Van Lidth was zich daarvan uiteraard niet bewust toen hij tussen maart en mei 1940 Java en Sumatra bereisde. Niettemin is zijn verslag door zijn scherpe observaties van de kleine koloniale gemeenschap die hij er aantrof een prachtig tijdsbeeld geworden.

Als toch de kritiek in een recensie niet mag ontbreken, dan zou ik wel hebben gewenst dat de inleiding uitvoeriger was geweest en het beeldmateriaal scherper. Ook een genealogie van de familie Van Lidth zou goede diensten hebben bewezen bij het traceren van de vele bloed- en aanverwanten die in het dagboek ter sprake komen. Daarentegen hadden de dagelijkse samenvattingen van het oorlogsnieuws verder kunnen worden uitgedund. Maar al met al, om trouw te blijven aan Van Lidths waardenpatroon, verdient deze uitgave zeker een ster.

Cees Fasseur

D. Hondius, met medewerking van M. Gompes-Lobatto, *Absent. Herinneringen aan het Joods Lyceum Amsterdam, 1941-1943* (Amsterdam: Vassallucci, 2001, 319 blz., €22,50, ISBN 90 5000 322 2).

In 2001 is het precies zestig jaar geleden dat het Joods Lyceum werd opgericht, na de verordening van de Duitsers dat joodse en niet-joodse kinderen niet onder één dak mochten verkeren. Van de 490 kinderen die deze school bezochten, overleefde slechts de helft de oorlog.

'De isolatie en vervolging van joodse schoolkinderen is, wonderlijk genoeg, niet eerder onderwerp van een zelfstandige publicatie geweest. Het gegeven is wel bekend van ego-documenten en korte notities in algemene overzichtswerken' schrijft Dienne Hondius in het voorwoord. Even verder nuanceert ze zelf deze stelling door te wijzen op het werk van Ab Caransa, die met: *Van school verwijderd. Jood*, de lotgevallen van de ambachtsschoolleerlingen te boek stelde. Caransa beschreef met dit werk de lotgevallen van het proletariaat. Met zijn andere werk: *Verzamelen op het Transvaalplein*, deed hij hetzelfde.

Waar *Absent* wel uniek in is, betreft de sociale klasse die beschreven wordt en de wijze waarop dit geschiedt. De leerlingen van het Joods Lyceum behoorden namelijk voornamelijk tot de middenklasse en de gegoede burgerij. Dienne Hondius heeft in samenwerking met oud-leerlinge Miep Gompes-Lobatto zoveel mogelijk nog levende leerlingen en docenten getraceerd en gesproken, en op indringende wijze de korte maar tumultueuze geschiedenis van het schooltje aan de Stadstimmertuin nr. 1 in Amsterdam geschreven. Zij heeft het boek chronologisch opgebouwd, beginnend bij de maatregelen van isolement en uitsluiting. Het blijkt dan dat de gemeente Amsterdam zich wel heel erg heeft ingespannen om de bezetter tegemoet te komen bij het isoleren van joodse leerkrachten en leerlingen. Binnen een maand was de relocatie naar aparte scholen geregeld.

Al zijn we bekend met wat er tijdens de bezetting is voorgevallen, doordat dit boek zich toespitst op de lotgevallen van docenten en leerlingen van een van de joodse scholen in Amsterdam, worden de lotgevallen persoonlijk en komt het allemaal erg dichtbij. Wat het confronterend maakt, is dat de diverse onderwerpen geïllustreerd worden met persoonlijke herinneringen van overlevenden, oorspronkelijk bronnenmateriaal en foto's. Tegen de achtergrond van de gebeurtenissen tijdens de bezetting, wordt eigenlijk een tweetal jaren van een lyceum beschreven zoals dit nu nog zou kunnen bestaan. Met schooltoneel, excursies, tentamens, absentebriefjes, feesten, verliefdheden en een zeer modern aandoend onderwijsaanbod. Zo organiseerde Presser een Romantiekursus waarin een serie voordrachten, speciale lessen en

muziekuitvoeringen was opgenomen, allemaal rond het thema romantiek; een voorbeeld van vakoverstijgend onderwijs waar menige moderne school een puntje aan zou kunnen zuigen. De kwaliteit van het onderwijs werd zeer serieus genomen en zo lang mogelijk bewaakt. In haar korte bestaan heeft het lyceum ook diverse groepen Amsterdamse joden met elkaar in contact gebracht die eerst volstrekt langs elkaar heen hadden geleefd. Menige geseculariseerde jood werd op deze school met de religieuze tradities geconfronteerd. Kinderen kwamen uit heel verschillende buurten en soms uit omringende plaatsen van Amsterdam. Hoewel niet het hoofdthema van dit boek, wordt door Hondius ook aangegeven dat het apart zetten van joden in de mediene aanzienlijk lastiger was dan in Mokum.

Het is een belangwekkende studie naar de gebeurtenissen in de jaren 1941-1943, jaren waarin Jacques Presser en Jaap Meijer als docenten verbonden waren aan deze openbare — niet-religieuze — school. In de periode voordat Anne Frank haar beroemde dagboek schreef, genoot zij onderwijs op dit Joods Lyceum.

Absent is een wetenschappelijk verantwoord maar toegankelijk geschreven studie over een belangwekkend stuk geschiedschrijving van de joodse gemeenschap in Nederland. Het bevat een uitgebreid fotokatern.

Dienke Hondius (1960) doceert aan de Erasmusuniversiteit in Rotterdam. Eerder publiceerde zij bij Sdu de boeken *Terugkeer: Antisemitisme in Nederland rond de bevrijding* — dat bekroond werd met de Hartog Beemprijs — en *Gemengde huwelijken, gemengde gevoelens. Aanvaarding en ontwijking van etnisch en religieus verschil sinds 1945*.

Paul Hendriks

Der geeichte Eichpunkt — niederländische Kultur um 1650 europäisch kontextualisiert: 'Bevochten eendracht' von Willem Frijhoff und Marijke Spies

HEINZ SCHILLING

Die mir gestellte Aufgabe, den ersten Band der IJkpunt-Reihe zu würdigen, stellt mich vor ein Dilemma. Denn eigentlich habe ich nur einen ganz lapidaren Kommentar zu geben: 'Eine bessere Geschichte der niederländischen Kultur um 1650, ihrer Bedingungen, Formen und Folgen für das menschliche Zusammenleben kann ich mir kaum vorstellen.' Diese Bewunderung ist leitmotivisch zu variieren und zu konkretisieren. Das soll — um im Bild zu bleiben — in drei 'Sätzen' geschehen: Zunächst soll es um die methodischen, theoretischen und darstellerisch-historiographischen Prämissen gehen (I); dann um Zeit und Raum, also um die Eichung des Eichpunkts 1650 selbst und um die räumliche Dimension von 'europäischem Kontext' (II); schließlich gilt es, kurz einzelne thematisch-sachliche Zusammenhänge zu kommentieren und zu variieren (III).

Besondere Beachtung soll dabei die Frage der Aktualität von Ansatz und Darstellung finden. Denn der Gegenwartsbezug ist essentiell für ein solch beeindruckendes historiographisches Experiment wie das 'prioriteitsprogramma 'De Nederlandse cultuur in Europese context'', das in der gegenwärtigen Kulturpolitik der einzelnen europäischen Staaten seinesgleichen sucht, jedenfalls in der deutschen. Eine solche Aktualität wird in dem 1650er Band auch in der Tat immer wieder deutlich. Das ist ein Beweis für bedeutende Historiographie, die immer aus der Zeit der Autoren heraus und für diese Zeit geschrieben wird. Und so läßt sich *Bevochten eendracht* auch als Rechenschaftsbericht der Historiker darüber lesen, warum und in welcher Weise die Vergangenheit, hier konkret die 'nationale' niederländische Kultur des 17. Jahrhunderts, gegenwärtige Vergangenheit ist und damit für unsere Tage ebenso wie für die Zukunft Europas Relevanz besitzt.

I Historiographische Ortsbestimmung — niederländische Kulturgeschichte im europäischen Kontext

Die IJkpunten-Serie hat sich zum Ziel gesetzt, 'Nederlandse cultuur in Europese context' zu schreiben. Für das im ersten Band behandelte 17. Jahrhundert bedeutet das konkret, die von Johan Huizinga und Simon Schama brillant vertretene endogene Gewichtung der niederländischen Kulturblüte aufzubrechen zugunsten einer europäischen Kontextualisierung (67). Diese Akzentverschiebung in den Untersuchungs- und Darstellungsprämissen hängt zweifellos mit einer Veränderung in der Zeitlage zusammen. Vor hundert, wahrscheinlich aber auch noch vor fünfzig Jahren hätte das